

SURXON VOHASI CHOLG‘U TARKIBI VA ULARNING ORKESTRDA QO‘LLANISH IMKONIYATLARI

Amonova Munisa Shavkat qizi

Termiz Davlat Pedagogika Instituti

Musiqi ta’lim va san’at mutaxassisligi

1-bosqich magistranti

Ilmiy rahbar: X.Sh.Raxmatullayev

Annotatsiya: Mazkur maqolada Surxon vohasi an’anaviyligiga xos bo‘lgan o‘ziga xos musiqiy cholg‘ular tarkibi, ularning o‘ziga xos tembr xususiyatlari hamda milliy va simfonik orkestrlarda qo‘llanish imkoniyatlari tadqiq etiladi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining madaniyat va san’at sohasini rivojlantirishga oid so‘nggi davlat qarorlari va 2025–2026 yillardagi ilmiy yangiliklar kontekstida Surxon milliy cholg‘ularini rekonstruksiya qilish va orkestr partiturasiga kiritish masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Surxon vohasi, do‘mbira, g‘ijjak, sibizg‘i, chang-qo‘biz, milliy orkestr, orkestrlashtirish, dostonchilik, madaniy meros.

Kirish

O‘zbekiston xalq cholg‘u ijrochiligi tarixida har bir hududiy vohaning o‘ziga xos "musiqiy pasporti" mavjud. Surxon vohasi o‘zining qadimiy dostonchilik maktabi, ohanglar tizimi va o‘ziga xos cholg‘u tarkibi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, global madaniyat integratsiyalashuvi davrida xalq cholg‘ularining asl akustik xususiyatlarini saqlab qolgan holda, ularni yirik orkestr jamoalariga olib kirish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega.

So‘nggi yillarda, xususan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining madaniyat, milliy maqom va dostonchilik san’atini rivojlantirish bo‘yicha 2025-yil va undan keyingi davrga mo‘ljallangan yangi tahrirdagi chora-tadbirlar dasturlari doirasida hududiy cholg‘ular ijrochiligini orkestr darajasida professional sahnalarga olib chiqish vazifasi

belgilab berildi. Bu esa Surxon vohasi cholgʻularining texnik va dinamik imkoniyatlarini mukammal oʻrganishni talab etadi.

Surxon vohasi cholgʻu tarkibining oʻziga xosligi

Surxon anʼanaviy musiqiy madaniyatida cholgʻular asosan dostonchilik, marosim va raqs musiqasiga moslashgan. Vohaning etno-musiqiy qiyofasini belgilovchi asosiy cholgʻular turkumiga quyidagilar kiradi:

Doʻmbira: Voha musiqasining yuragi hisoblanadi. Ikki torli, pardasiz (yoki kam pardali) ushbu cholgʻu oʻziga xos chuqur va biroz boʻgʻiq temбри bilan ajralib turadi. Doʻmbira faqatgina joʻrnavoz cholgʻu emas, balki murakkab usul va lirik ohanglarni ifodalovchi yakkaxon (solo) cholgʻudir. Uning sadosi Surxon vohasi baxshichilik sanʼatining ajralmas qismi boʻlib, doston ijrosida voqealarning mazmuni va qahramonlarning ruhiy holatini tinglovchiga yanada taʼsirchan yetkazishga xizmat qiladi. Baxshi doʻmbira joʻrligida doston kuylash jarayonida turli zarb va usullardan foydalanib, asarning badiiy ifodasini boyitadi. Cholgʻuning sodda tuzilishiga qaramay, unda keng diapazondagi ohanglar va murakkab ritmik shakllarni ijro etish imkoniyati mavjud. Shu sababli doʻmbira nafaqat musiqiy cholgʻu, balki xalqning tarixiy xotirasi, maʼnaviy qadriyatlari va folklor anʼanalarini avloddan-avlodga yetkazib kelayotgan muhim madaniy vosita sifatida qadrlanadi. Surxon vohasida doʻmbira ijrochiligi ustoz-shogird anʼanalari asosida rivojlanib, bugungi kunda ham milliy musiqiy merosning muhim tarkibiy qismi boʻlib qolmoqda.

Sibizgʻi va Gʻajir nay: voha chorvadorlari va xalq ijrochiligi anʼanalarida muhim oʻrin tutadigan qadimiy puflama cholgʻular hisoblanadi. Sibizgʻi odatda qamish yoki yogʻochdan tayyorlanib, mayin, choʻziq va lirizmga boy ohanglari bilan ajralib turadi. Gʻajir nay esa kuchliroq va jarangdor tovush imkoniyatlariga ega boʻlib, uzoq masofalarga eshitiladigan sadolar hosil qiladi. Ushbu cholgʻularning tovush diapazoni tabiatdagi shamol shovqini, qushlar sayrashlari va boshqa tabiiy tovushlarni ifodalashga juda mos keladi. Shu sababli ular choʻponlar hayoti, tabiat manzaralari va xalq ogʻzaki ijodidagi tasvirlarni musiqiy aks ettirishda keng qoʻllanilgan.

Chang-qo‘biz: voha hududlarida qadimdan uchraydigan o‘ziga xos cholg‘u bo‘lib, temir yoki yog‘ochdan yasaladi va ijrochi tomonidan lab hamda til harakatlari yordamida chalinadi. Cholg‘uning asosiy xususiyati uning obertonlarga boy tovush tizimidir. Ijrochi og‘iz bo‘shlig‘i hajmini o‘zgartirish orqali turli tembr va tovush ranglarini hosil qila oladi. Chang-qo‘bizning tebranma va sirli ohangi xalq marosimlari, dam olish yig‘inlari hamda folklor ijrochiligida alohida estetik ahamiyat kasb etgan. Uning tovushi inson ruhiy holatini ifodalashda va meditatsion kayfiyat yaratishda samarali vosita sifatida baholanadi.

Doira va Safail: voha musiqa madaniyatining ritmik asosini tashkil etuvchi muhim zarbli cholg‘ular hisoblanadi. Doira o‘zining keng ritmik imkoniyatlari, turli usullarni ifodalash qulayligi va jo‘shqin tembri bilan xalq qo‘shiqlari, baxshichilik san‘ati hamda raqs ijrochiligida yetakchi o‘rin egallaydi. Safail esa odatda marosim va ommaviy tomoshalarda ritmik jo‘rnavozlik vazifasini bajaradi. Ushbu cholg‘ular ayniqsa “Baxshiyona”, “Malla yalla” kabi voha raqslari hamda xalfa ansambllari ijrosida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, ijroning dinamikasi va emotsional ta’sirchanligini kuchaytiradi. Doira va safailning uyg‘unligi voha folklorining jo‘shqinligi, harakatchanligi va milliy ritmik xususiyatlarini yorqin namoyon etadi.

Surxon cholg‘ularining orkestrda qo‘llanish imkoniyatlari

Bu jarayon kompozitor va aranjirovkachidan nafaqat orkestrlashtirish qonuniyatlarini chuqur bilishni, balki Surxon vohasining musiqiy an‘analari, mahalliy ijrochilik uslublari hamda milliy cholg‘ularning akustik imkoniyatlarini puxta o‘rganishni ham talab etadi. Chunki har bir an‘anaviy cholg‘u o‘ziga xos tembr, ijro texnikasi va musiqiy ifoda vositalariga ega bo‘lib, ularni orkestr tarkibida tabiiy va uyg‘un tarzda qo‘llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Masalan, do‘mbiraning chuqur va jarangdor tembri orkestrning torli cholg‘ular guruhi bilan uyg‘unlashtirilganda milliy koloritni kuchaytiradi. Sibizg‘i va g‘ajir nay kabi puflama cholg‘ular esa orkestr fakturasiga o‘ziga xos lirizm va tabiat manzaralarini ifodalovchi musiqiy bo‘yoqlar olib kiradi. Chang-qo‘bizning obertonlarga boy tovush imkoniyatlari esa zamonaviy kompozitorlik usullaridan foydalangan holda yangi tembr izlanishlari uchun keng imkoniyat yaratadi.

Bunday sintez jarayonida kompozitorlar milliy kuylarning lad, ritm va intonatsion xususiyatlarini saqlab qolgan holda ularni ko‘p ovozli orkestr fakturasiga moslashtiradilar. Natijada an‘anaviy folklor musiqasi zamonaviy orkestr talqinida yangi badiiy qiyofa kasb etadi. Bu esa bir tomondan milliy musiqiy merosning asl xususiyatlarini asrashga xizmat qilsa, ikkinchi tomondan uning professional sahna san‘ati va akademik musiqa makonida yanada kengroq namoyon bo‘lishiga imkon yaratadi.

Shu bois Surxon vohasi cholg‘ularini zamonaviy orkestr amaliyotiga joriy etish milliy musiqa merosini saqlash, boyitish va kelajak avlodlarga yetkazishning muhim mexanizmlaridan biri sifatida e‘tirof etiladi. Bu jarayon o‘zbek xalq cholg‘u orkestrlari repertuarini yangi asarlar bilan boyitish, milliy ijrochilik an‘analarini rivojlantirish hamda o‘zbek musiqa san‘atining xalqaro miqyosdagi nufuzini oshirishga xizmat qiladi.

Cholg‘u guruhleri va ularning dinamik xususiyatlari:

Do‘mbira orkestrning torli guruhida: Do‘mbiraning pardasiz tuzilishi simfonik orkestrdagi violonchel yoki kontrabas qismlariga o‘xshash chuqur, ammo etnik tusdagi tovush berish imkonini beradi. Zamonaviy partituralarda do‘mbira faqat Baxshi dostonlariga jo‘r bo‘lmasdan, balki dramatik sahnalarda ritmik-aksent beruvchi asosiy element sifatida qo‘llanmoqda.

Chang-qo‘bizning akustik effekti: Orkestrda mistik, qadimiy yoki dramatik lahzalarni tasvirlashda chang-qo‘bizning tembridan foydalanish juda katta samara beradi. Ayniqsa, zamonaviy avangard yo‘nalishdagi o‘zbek kompozitorlari asarlarida ushbu cholg‘u yordamida "kosmik" yoki "etnik" foni yaratilmoqda.

O‘zbekiston kompozitorlari va bastakorlari uyushmasining 2025-yil yakunlari bo‘yicha e‘lon qilingan hisobotlarida ta’kidlanishicha, Surxon cholg‘ulari uchun maxsus yozilgan rapsodiya va syuitalar orkestr repertuarlaridan mustahkam o‘rin olmoqda.

Davlat Dasturlari: Madaniyat vazirligining yangilangan strategiyasiga muvofiq, har bir viloyat filarmoniyasi qoshidagi xalq cholg‘ulari orkestrlariga kamida 15% gacha hududiy o‘ziga xos cholg‘ularni majburiy kiritish va ular uchun yangi partituralar buyurtma qilish tizimi joriy etildi.

Xulosa

Surxon vohasi cholgʻu tarkibi oʻzining tarixiy-etnik ildizlari bilan birga, bugungi kun orkestr musiqasida cheksiz koloristik (rang-barang) imkoniyatlarga ega. Ularni professional orkestrlarga tatbiq etish orqali oʻzbek akademik musiqasining milliy jozibasi yanada boyiydi. 2025–2026-yillardagi madaniy islohotlar va ilmiy izlanishlar ushbu cholgʻularning nafaqat muzey eksponati, balki tirik, dinamik orkestr cholgʻusi ekanligini isbotlamoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Paxriddinovna A. M. O 'ZBEK FOLKLOR-ETNOGRAFIK SAN'ATI XUSUSIYATLARI VA RIVOJLANISHI //Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2025. – T. 59. – №. 2. – C. 249-253.
2. Saydaliyev Y. MADANIY MEROS YODGORLIKLARIDA DO 'MBIRA CHOLG 'USI //ART AND CULTURE BULLETIN. – 2025. – №. 4. – C. 145-147.
3. Qaxromon R. O 'ZBEK BAXSHICHILIK SAN'ATI SURXONDARYO VA QASHQADARYO DOSTON IJROCHILIGI MAKTABLARIDA DO 'MBIRA CHOLG 'USINING AHAMIYATI //EDUCATION AND SCIENCE YESTERDAY AND TODAY. – 2025. – T. 1. – №. 1.
4. Sulaymonov A. FOLKLOR QO'SHIQLARIDA CHANQOVUZ CHOLG'USINING O'RNINI //SCIENTIFIC ASPECTS AND TRENDS IN THE FIELD OF SCIENTIFIC RESEARCH. – 2024. – C. 96.
5. Tolkunovich M. N. THE IMAGE OF ALISHER NAVOI IN THE WORKS OF UZBEK COMPOSERS //Проблемы современной науки и образования. – 2021. – №. 9 (166). – C. 48-50.
6. Valijonovich H. Q. Q. The Application of musical instruments in Uzbek musical art.